

המילון ההיסטורי ללשון העברית של האקדמיה ללשון העברית מייסודם של האקדמיה ללשון העברית ומוסד ביאליק¹

א. מן הרעיון אל הגשמתו

הצורך במילון מדעי כולל ומתאר את כל אוצר הלשון העברית לפי רבדיו ההיסטוריים והסגנוניים כפי שהא אצור במקורות הספרותיים והאחרים כבר הרגישו בו היטב מייסדי "חכמת ישראל". בשנת 1856, בעצם הימים שהונחו בהם היסודות למילונים ההיסטוריים הגדולים: לגרמנית (מילונו של גרים), לאנגלית (המילון האוקספורדי הנודע), להולנדית וללשונות אחרות, כתב י"ל צונץ (בכרך העשירי של ZDMG עמ' 501): "אם מילון עברי פירושו אוצר הלשון של העם הדובר והכותב עברית – עדיין אינו בידניו, וכמובן לא נעלם מעיניו כי חיבור מילון כדרישתו אינו כפי כוחו ויכולתו של מלומד יחיד, אפילו הוא מסתייע בעוזרים, אלא "יהא הישג נכבד הראוי לאקדמיה של מדעים".

רעיון זה, שהיה לו צונץ לפה, ניסה אליעזר בן יהודה להגשימו בכוחות עצמו, ובשנות השמונים של המאה הקודמת החל בהכנותיו לחיבור "מילון הלשון העברית הישנה והחדשה", "לא לשם המדע בלבד, אלא העיקר, לשם התחיה הלאומית השלמה... עתה שחלק מעמנו התחיל לשוב לארץ האבות ולהחיות שם את לשון האבות חיים שלמים בדבור פה". כשמונים שנה חלפו משעה שקרב בן-יהודה למלאכה ועד שיצא הכרך השישה עשר של המילון, והוא כרכו האחרון. אין צורך לומר, שעם כל גודל ההרכה וההוקרה שאנו חייבים בהם בדברנו במילון בן-יהודה, מפני שהוא המילון המדעי הראשון לעברית המיוסד על מקורות ספרותיים מכל תקופות שימושה של העברית, אין מילון זה כתכניתו וכמתכונתו יכול להיות התשובה הנאותה למשאלה המנסרת בחלל עולמנו זה עשרות בשנים. עמד על כך במיוחד פרופסור טור-סיני, שערך את ששת הכרכים האחרונים של המילון, כשהציע לפני האקדמיה ללשון העברית סמוך לכינונה, בשנת תשי"ג, כי תיטול על עצמה את היזמה ואת האחריות המדעית לחיבור "מילון היסטורי ללשון העברית"...

ב. מבנה המפעל

שתיים הן הדרכים להעמיד מילון היסטורי ללשון: א) מילון אחד המבריה את כל התקופות כמו המילונים הלועזיים, הנזכרים למעלה, וכמו "אוצר הלשון הלאטינית" וכן "המילון ההיסטורי ללשון הספרדית", שהחל להתפרסם בשנת 1964; ב) סדרת "מילונים

1. המפעל נעזר בתמיכתן של אבי המשך בישראל (Avi Continuation) וקרן הזיכרון לתרבות ישראל.

לתקופות, הסדורה במחשבה ש"מילון לתקופה" אחד משתלב בחברו בתיאור הרציפות ההיסטורית של אוצר המלים. דרך זו נקטה מערכת המילון ההיסטורי לצרפתית (אוצר הלשון הצרפתית) הנתון בהכנה.

האקדמיה ללשון העברית, שנשאה ונתנה בשאלה זו זמן ממושך, הכריעה ללכת בדרך הראשונה, אלא שלצורך ההכנה בלבד הפרישה מכלל הלשון את לשון המקרא ועשתה אותה חטיבה בפני עצמה. ההכנות לאותה החטיבה החלו כבר בתש"ו והופסקו לפי שעה בשנת תשכ"ב. ההכנות לשאר תקופות הלשון הוחל בהן בשנת תשי"ט.

תכליתו של המפעל היא אפוא לחבר מילון היסטורי כולל ללשון העברית ולא מילונים לענפי ספרות שונים ואף לא מילונים לתקופות לשון מסוימות. מתוך ראיית תכלית זו נעשו כל ההכנות המדעיות עד עכשיו. מכלל ענפי הפעולה השונים, שתפקידם לספק חומר לעורכי המילון בבוא שעת כתיבתו, הענף המרכזי והמצריך עובדים מדעיים רבים ומנוסים הוא העוסק בכינוס העדים הלשוניים והמובאות מן המקורות ועריכתם בכרטסת המילון. בשעה זו עיקר ההכנות למילון מתרכזות בענף זה בלבד, ומחמת חסרון מימון גדוה, לפי שעה, ההכנות בענפים האחרים שהוחל בהם לפני שנים אחדות, כגון רישום הביבליוגראפיה לערכי המילון, הקמת כרטסת הניקודים והתעתיקים של מלים עבריות בכתבים לועזיים. אופיים השונה של מקורותינו הספרותיים בתקופה רבת הימים שמן חתימת המקרא ועד ימינו וערכן השונה לעיצובה של הלשון העברית מחייבים התאמת הכלים והדרכים לניצולם המילוני של המקורות הנבדלים בטיבם, ומכאן הצורך לפצל את ההכנות למדורים נפרדים...

ג. ארכיון המילון

"...עלינו לראות את 'המילון ההיסטורי ללשון העברית' כמפעל קבוע ולא כמפעל לפעם אחת, אף שפעם זו עשויה להתמשך שנים הרבה, ומתוך ראייה זו עלינו לבנות את כרטסת-ההבאות בשיטה, הנותנת אפשרות לקיים את הכרטסת במצב אקטואלי ונוח לשימוש בכל זמן. דומה הדבר לקאטאלוג של ספרייה בצורת כרטסת, הגדל עם גידול אוצר הספרים שבספרייה, והוא לעולם אקטואלי" (מתוך 'המילון ההיסטורי ללשון העברית ודרך הכנתו', לשוננו כג, תשי"ט, עמ' 118).

כלל זה, שמערכת המילון ההיסטורי מקפידה בהגשמתו, פירושו למעשה הקמת ארכיון-קבע של הלשון העברית לצורכו של המילון, ארכיון שישאבו ממנו כותבי הערכים ועורכיהם את שנתוץ לחיבור המילון...

ארכיון המילון כולל:

א. כרטסת לקסיקוגראפית

א) רשימה כוללת של ערכים ערוכה בסדר הא"ב ובסדר ניקודו של הערך על פי כללים שקבעה מערכת המילון... בתוך כל ערך המובאות סדורות בסדר כרונולוגי של היצירות שנלקחו מהן המובאות. כל כרטיס של מובאה יציע את הערך המילוני בתוך

הקשר עד שבעים מלה. נוסף על ציון המקור וזמנו בכל כרטיס המובאה יצוין כתב-היד וזמנו, אם נלקחה המובאה מכתב-יד, ויש שילווה ב"חילוף נוסח" לערך הנידון, אם ראה מכנס החומר מן המקור צורך לרשום חילוף נוסח;

(ב) רשימת ערכים ערוכה לפי סדר שכיחותם (בלי מובאות);

(ג) רשימה של השמות הפרטיים המצויים במקורות שצוּבדו (הם חומר למילון בפני עצמו); וזו מחולקת לשמות.

(1) אנשים, (2) מקומות, (3) ייחוס;

(ד) הערכים המסופקים:

(1) ערכים שזיהוים או גזירתם מסופקת;

(2) מלים הניתנות להתמיין לשני ערכים וקשה להכריע בהן מן המקור;

(ה) רשימת הצורות (לא של הערכים!) הלשוניות לפי סדר א"ב;

(ו) רשימת המלים השאולות והזרות.

ב. כרטסת לקסיקולוגית

(א) רשימת הפעלים לבנייניהם;

(ב) רשימת הבינונים;

(ג) רשימת שמות הפעולה;

(ד) רשימת השמות למבניהם;

(ה) רשימת הייחודים (תופעות מיוחדות, יוצאות מן הכלל, המזדמנות במקור הנתון לעיבוד):

(1) ייחודי כתיב;

(2) ייחודי צורה;

(3) ייחודי הוראה;

(4) ייחודי שימוש;

(5) ייחודי ניקוד;

(6) חניכות.

בשעה זו מסתכם מספר המובאות מן המקורות שהוכנו בדרך זו וחלקם עדיין בשלב

העיבוד – כדי 1,330,000.

מתוך חוברת, "המבקשת ליתן מושג מה על הנעשה במפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית... מוגשת לחוקרי תרבות ישראל המתכנסים לקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות בימים כ-כז באב תשכ"ט (4-11 באוגוסט 1969)" בירושלים.